

EIROPAS SAVIENĪBA

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Dzegužpuķu *Orchis* noteicējs

**Latvijas Dabas fonds
2012**

Šis "Dzegužpuķu Orchis noteicējs" ir veidots ar Eiropas Savienības Eiropas Sociālā fonda finansiālu atbalstu. Par noteicēja saturu atbild Latvijas Dabas fonds.

Dzegužpuķes ir orhideju dzimtas ģints, Latvijā savvaļā sastopamas četras sugas – vīru, bruņcepuru, deguma un zalkšu dzegužpuķe. Tās visas ir retas vai ļoti retas sugas, kuras sastopamas pļavās, atmatās, reizēm ceļmalās un grāvmalās.

Dzegužpuķes ir 10 līdz 50 cm augsti daudzgadīgi lakstaugi ar lodveidīgiem gumiem. Vecais gums rudenī kopā ar stublāju atmirst, no otra guma pavasarī veidojas jaunais gums. Stublājs stāvs, kails, zaļā krāsā, dažreiz ar violetu tonējumu. Lapas lancetiskas, lineāri lancetiskas vai eliptiskas, zaļas, dažkārt ar tumšiem purpura plankumiem vai lāsumiem, izvietotas gk. stublāja apakšdaļā, augšējās lapas – mazas, stublāju aptverošas - makstveidīgas. Pieziedlapas (atrodas ziedkopā) plānas, plēvjainas. Ziedi purpura, purpurvioleti līdz rozā krāsā, sakopoti vārpā. Apziedņa lapas kopā ir sešas – tās, kuras atrodas vidū, veido kapuci, bet divas ārējās lapas atliekušās atpakaļ, savukārt vidējā lapa, ko sauc par lūpu, atrodas zieda lejasdaļā – daivaina (skat. attēlu). Uz lūpas bieži var novērot tumšākus plankumus. Piesis strups, auglis – pogaļa.

Dzegužpuķes ir svešapputes augi. Ziedus apputeksnē bites, mušas, lapsenes u.c. kukaiņi. Vairojas ar sēklām, nereti arī veģetatīvi ar gumiem (vīru, bruņcepuru dzegužpuķes). Ziedēšanas laiks katrs sugai ļoti dažāds, sākot no maija līdz pat jūlijam.

Visas četras sugas ir aizsargājamas un iekļautas Īpaši aizsargājamo sugu sarakstā un Latvijas Sarkanajā grāmatā. Dzegužpuķu populācijas negatīvi ietekmē pļavu nosusināšana, mēslošana un aizaugšana.

Pasaulē dzegužpuķu ģintī sastopamas apmēram 85 sugas, izplatītas Eiropā, Āzijā un Ziemeļamerikā, no siltās līdz vēsajai joslai.

Kā atšķirt no dzegužpirstītēm?

- Dzegužpuķēm ir veseli, lodveidīgi gumi, dzegužpirstītēm pirstveidā dalīti gumi. Taču pēc šīs pazīmes nevajadzētu dabā pārbaudīt, lai neizbojātu atradni!
- Dzegužpuķēm ir rozetveidīgas lapas, kas galvenokārt izvietotas stublāja apakšdaļā, dzegužpirstītēm – lapas viscaur uz stublāja.
- Dzegužpuķēm lūpas vidējā daiva ir divdaļīga, bet dzegužpirstītēm – viendaļīga (skat. attēlu).

Dzegužpuķēm zieda lūpas vidējā daiva divdaļīga.

Dzegužpirstītēm zieda lūpas vidējā daiva viendaļīga.

SAĪSINĀJUMI: ga – garums, pl – platums

Ziedēšanas laiks

Izplatība Latvijā

Latvijas Sarkanās Grāmatas
(LSG) kategorija

Vīru dzegužpuķe *Orchis mascula* (L.) L.

IZSKATS Daudzgadīgs, 25-40 cm augsts lakstaugs. Visagrāk ziedošā dzegužpuķu suga. Stublājs spēcīgs, zaļgani violets. Gumi ieapaļi līdz eliptiski, ar pavedienvēda piesaknēm. Lapas 4-6, lancetiskas, 8-13 cm garas, 3-4 cm platas, rozetes lapām pie pamata var būt purpura krāsas lāsumi. Stublāja augšdaļā viena vai divas makstainas lapas. Ziedi diezgan lieli (ga 5-10 mm, pl 2-4 mm), purpurrozā līdz gaiši violeti, kas sakārtoti skrajā, 8-12 cm garā vārpā. Zieda lūpa 7-14 mm gara, nedaudz garāka nekā plata, trīsdaivaina, mala sīkrantaina, ar tumšiem plankumiem, pie pamata gaišāka. Piesis strups (8-13 mm), violets. Auglis - stāva, iegarena pogaļa (1-1.5 cm).

IZPLATĪBA Latvijā diezgan reti visā teritorijā, biežāk Piejūras zemienē, Rietumlatvijā un Viduslatvijā. Latgales austrumu daļā nav konstatēta.

BIOTOPS Atsevišķi eksemplāri vai grupas sausās un mēreni mitrās pļavās, grāvmalās un ceļmalās.

PIRMAIS HERBĀRIJS Ievākts 1884. gadā Kastires apkārtnē Austrumlatvijas augstienē (E. Lēmanis).

Foto: Viesturs Lārmanis

lūpas mala
sīkrantaina

rozetes
lapām pie
pamata
var būt
purpura
krāsas
lāsumi

Zied no maija vidus līdz
jūnija vidum

Diezgan reti

LSG 3. kategorija – retās
sugas

Bruņcepuru dzegužpuķe *Orchis militaris* L.

IZSKATS Daudzgadīgs, 20-45 cm augsts, diezgan masīvs lakstaugs. Stublājs stāvs, gaišzaļš, dažreiz ar violetu tonējumu. Gumi olveida līdz eliptiski, ar pavedienvēda piesaknēm. Stublāja lapas 3-5, lielas - 10-20 cm garas, 2-4 cm platas, gaišzaļas, eliptiskas, iegarenas; augšdaļā divas makstveidīgas lapas. Ziedkopa – blīva, olveidīga vārpa 6-10 cm gara, ar daudziem ziediem. Ziedi rozā līdz gaiši violeti, smaržīgi. Visas apziedņa lapas (izņemot lūpu) satuvinājušās un veido kapuci. Lūpa 12-15 mm gara, sārts, ar tumši sarkaniem punktiem. Lūpas malējās un vidējās daivas stipri atšķiras, starp vidējām daivām mazs zobīņš. Piesis īss – līdz 7 mm garš, sārts. Auglis – 1.2-1.7 cm gara stāva, iegarena pogaļa.

IZPLATĪBA Latvijā reti visā teritorijā. Suga Latvijā aug samērā tuvu areāla ziemeļu robežai.

BIOTOPS Atsevišķi eksemplāri un grupas sausās un mēreni mitrās pļavās, ceļmalās un grāvmalās.

PIRMAIS HERBĀRIJS Ievākts 1894. gadā posmā starp Olaini un Rīgu (K. R. Kupfers).

apziedņa
lapas
veido
"kapuci"

starp lūpas
vidējām daivām
mazs zobīņš

lielas, gaišzaļas
lapas

Foto: Viesturs Lārmanis

Zied maijā – jūnijā

Reti

LSG 3. kategorija – retās
sugas

Deguma dzegužpuķe *Orchis ustulata* L.

IZSKATS Daudzgadīgs, 20-30 cm augsts lakstaugs. Stublājs stāvs, kails. Gumi eliptiski, līdz 1 cm diametrā, ar garām piesaknēm. Stublāja lejasdaļā 2-3 tumši zaļas, lancetiskas lapas (ga 3-8 cm, pl 0.5-1.5 cm). Uz stublāja parasti viena vai divas nelielas makstveidīgas lapas. Ziedi blīvā, 4-8 cm garā vārpā. Ziedi smaržīgi. Pieziedlapas īsas. Neizziedējusi vai ziedēšanas sākumā vārpa izskatās violeti melna, it kā apgruzdusi. Šo krāsu tai piešķir zieda kapuci veidojošās ārējās apziedņa lapas. Zieda lūpa 4-8 mm gara, 6 mm plata, trīsdaivaina. Malējās daivas šauras, tālu atvirzītas. Vidējā daiva galā dalīta. Uz ārējo apziedņa lapu fona zieda lūpa ļoti gaiša, ar palieliem, violetiem plankumiem. Piesis balts, īss (līdz 2 mm garš). Auglis - stāva, iegarena pogaļa 5-8 mm gara.

IZPLATĪBA Latvijā ļoti reti, galvenokārt Rietumlatvijā un Viduslatvijā. Aug tuvu areāla ziemeļu robežai.

BIOTOPS Atsevišķi eksemplāri un nelielas grupas mēreni mitrās pļavās. Atradņu vairākums Latvijā ir upju ielejās.

PIRMAIS HERBĀRIJS Ievākts 1895. gadā Ventas krastā (K. R. Kupfers).

ziedēšanas
sākumā vārpa
izskatās violeti
melna

zieda lūpa ļoti gaiša,
ar palieliem violetiem
plankumiem

Foto: Ansis Opmanis

Zied jūnijā – jūlijā

Ļoti reti

LSG 2. kategorija –
sarūkošās sugas

Zalkšu dzegužpuķe *Orchis morio* L.

IZSKATS Daudzgadīgs, neliels (10-20 cm) lakstaugs. Stublājs stāvs, kails, gaiši zaļš. Gumi lodveida līdz eliptiski, 0.8-1 cm diametrā. Stublāja lejasdaļā 3-6 satuvinātas, lancetiskas (ga 2-8 cm, pl 0.8-1.2 cm) lapas, bez plankumiem. Stublāja vidusdaļā un augšdaļā 2-4 makstveidīgas lapas. Ziedu vārpa īsa (2-7 cm), skraja, ar 4-8 ziediem. Pieziedlapas violetas, vidēji garas (ga ap 1.2 cm). Apziedņa lapas, izņemot lūpu, veido strupu, violeti sarkanu kapuci ar labi saskatāmu zaļganu dzīslījumu. Lūpa plata, tumši violeti sārta, malējās daivas parasti atliekušās. Pie lūpas pamata gaišs plankums, kurā izceļas violeti sarkani punkti. Piesis strups, aptuveni sēklotnes garumā – 0.6-1 cm. Ziedu vārpa kopumā atstāj it kā saplacinātas vārpas iespaidu. Auglis - stāva, iegarena pogaļa (ga ap 1 cm).

IZPLATĪBA Latvijā ļoti reti. Šobrīd Latvijā droši nav zināma neviena atradne, gandrīz visas atradnes ir 20.gs. pirmajā pusē un pēdējā reālā atradne konstatēta pirms 20 gadiem (1991. gadā) Ilgu apkārtnē Skrudalienas pagastā. Latvijā suga sasniedz areāla ziemeļaustrumu robežu.

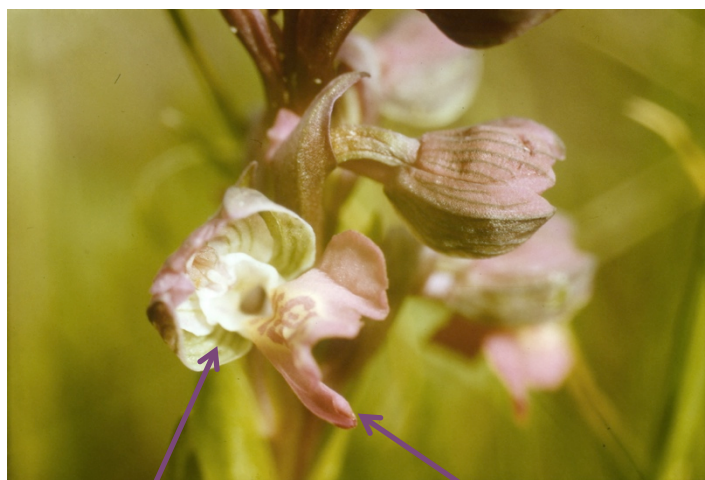
BIOTOPS Atsevišķi eksemplāri un nelielas grupas dažādās (mitrās līdz mēreni sausās) pļavās un grāvmalās.

PIRMAIS HERBĀRIJS Ievākts 1895. gadā Baldones apkārtnē (K. R. Kupfers).

Foto: Uvis Suško

saplacināta un
skraja ziedkopa

kapuci veidojošās
apziedņa lapas ar zaļganu
dzīslījumu

lūpas malas
atliekušās

Zied maija beigās –
jūnijā

Ļoti reti

LSG 1. kategorija –
izzūdošās sugas

Izmantotā literatūra:

Baroniņa V. Dzegužpuķes. 1995. Grām.: Kavacs G. (red.) Latvijas Daba. Enciklopēdija. II sējums. 21.

Baroniņa V., Lodziņa I. 1992. Populārzinātniskā Latvijas Sarkanā grāmata. Augi – izplatība, ekoloģija, aizsardzība. Izdevniecība Zinātne. Rīga. 124.-127.

Cepurīte B., Latvijas vaskulāro augu flora 7: Orhideju dzimta (Orhidaceae) / Atb. red. V. Šulcs. – Rīga: Latvijas Universitāte, 2005. 28.-33.

Cepurīte B. Zalkšu dzegužpuķe. 2003. Grām.: Andrušaitis G. (red.) Latvijas Sarkanā grāmata. 3. sējums. 214.-215.

Cepurīte B. Deguma dzegužpuķe. 2003. Grām.: Andrušaitis G. (red.) Latvijas Sarkanā grāmata. 3. sējums. 402.-403.

Cepurīte B. Vīru dzegužpuķe. 2003. Grām.: Andrušaitis G. (red.) Latvijas Sarkanā grāmata. 3. sējums. 584.-585.

Cepurīte B. Bruņcepuru dzegužpuķe. 2003. Grām.: Andrušaitis G. (red.) Latvijas Sarkanā grāmata. 3. sējums. 586.-587.

Internetenciklopēdija "Latvijas daba" www.latvijasdaba.lv